

КОНЦЕПЦІЯ БОГОСЛОВСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

1. Урочисто відсвяткувавши 1000-ліття Хрещення, отримавши від Господа великий дар свободи і пригтовляючись до відзначення великого всесвітнього Ювілею 2000-ліття народження Спасителя, християни в Україні мають нагоду осмислити релігійну та богословську спадщину, яка була і повинна бути важливою основою духовного, церковного, національного, культурного і політичного життя суспільства.

Саме тепер усім християнам слід старатися відчитати дію Господа в історії взагалі і збагнути Його спасенні втручання в історію нашого українського народу.

До цього спонукують нас великі зміни, що відбуваються в цілому світі і, зокрема, у країнах Східної Європи. Ці зміни є зумовлені посткомуністичною дійсністю, постмодерною епохою та постіндустріальною економікою. Все разом узяте спонукує нас до творчого переосмислення, зрозуміння і правильного сприйняття нової дійсності з тим, щоб заповіт Христа, даний Його Церкві, – євангелізувати, освячувати, очищувати, спасати і всіх з'єднувати у Ньому в одне тіло – здійснювався якнайуспішніше.

Вступні засади

2. Богослов'я є реальністю відкриття живого Бога-Отця через Сина у Святому Дусі, участю людини у спілкуванні трьох Божих Осіб, а також здатністю відкривати Божі тайни, зміст Об'явлення «світові», тобто євангелізувати, проводити апостольську місію. Богослов'я – це процес активного духовного, інтелектуального і культурного пережиття історії спасіння, динамізму живого Божого Слова, яке завершується його спогляданням.

3. Богословська освіта покликана сприяти кожній людині навчатися спілкуванню з Богом, перебувати в Ньому, а також відкривати велич і вагомість цього спілкування іншим людям, як особистим прикладом, так і доступним і зрозумілим для сучасності словом.

4. У позитивному розумінні богословська освіта має стати мудрістю – скеруванням людини на правду й добро. Її пріоритетом є впро-

вадження людини в таїнство духовного, тобто божественно-людського життя, суттю якого є постійне зростання у спілкуванні з Особами Пресвятої Трійці.

5. У справах євангелізації та інкультурації Євангелія, які нерозривно пов'язані між собою, імперативом для богословської освіти є її перебування в густи культурологічних проблем сучасності за одночасного її базування на історичній спадщині. Сучасний богослов має добре орієнтуватися в здобутках філософської думки, бути ознайомленим з відкриттями гуманітарних, суспільних і природничих наук.

6. Розкриваючи духовні горизонти особистісного зростання людини в її спілкуванні з Богом-Трійцею, богослов'я турбується про правильне висвітлення суспільного виміру людського життя. Богослов'я вчить про відновлене Христом «нове суспільство» – Церкву, підкреслюючи її універсальність (католицтво), яка здійснюється в помісності її існування. В умовах української дійсності богословська освіта повинна спрямовувати свої зусилля на вивчення спадщини київського християнства і його актуалізації в сучасній релігійно-плюралістичній обстановці (єкуменічний вимір) з надією повернути єдність християн в Україні.

7. Богослов'я розглядає Церкву як зародок Царства Божого у світі, покликаний до преображення цього світу. Розпізнаючи «знаки часу», Церква своїм богослов'ям допомагає суспільству віднайти найкращі розв'язки життєвих проблем, створити потрібні умови для розвитку особи, тобто має чітко визначений соціальний вимір.

8. Богословська освіта повинна уникати крайнощів: посиленої раціоналізації, спіритуалізації та концептуального «монастицизму».

9. Філософська раціоналізація богослов'я веде до забуття Живого Бога, зводячи Його до дискурсивного чи аналітичного об'єкта ідейних категорій. Бог Авраама, Ісаака та Якова, який вникає в стосунки зі своїм народом і керує історією спасіння, стає Богом філософів, віддаленим Першомотором, Першопричиною або просто категорією для моралізаторських міркувань. Знання Бога стає знанням лише про Бога, живе спілкування – теоретичними конструкціями розуму та яви. Релігія – інтегроване, всеохоплююче визнання, страх Божий (пошана Божої величі) – перетворюється у філософський теїзм.

10. Раціоналізація богослов'я – процес, який у другому християнському тисячолітті зазнав поступового розвитку – призводить до втрати богослов'ям істотного моменту: інтуїтивного, споглядального аспекту пізнання, суттю якого є Богопочитання. За недостачі особистого спілкування з Правдою людина приречена лише на часткове, аспектівне пізнання. Знання, здобуті раціонально-дискурсивним шляхом, у міру нагромадження все більше розпорошуються. Здобутки науки і техніки, вияви сили раціонального мислення, не будучи поєднані з одночасним духовним подвигом, дезінтегрують особу людини і стандартизують її. Тому й богословська освіта не може бути простим нагромадженням знань, а мудрістю, скеруванням їх на правду і добро.

11. Спіритуалізація богослов'я, тобто ідея самодостатності у богоспілкуванні людини-індивіда без турботи про вираження Слова Божого словом людським, доводить до низки богословських проблем: заперечення необхідності Церкви і її таїнств, неогностичної ідеалізації духовного життя, своєрідного монофізитизму з його дуалістичним нехтуванням усім земним, раціональним, матеріальним і поляризацією сфер *sacrum* і *profanum*. Така приватизація духовного життя виключає імператив інкультурації Євангелія, його актуальної проповіді.

12. Богословський, концептуальний «монастицизм» позначається незрівноваженим акцентуванням «внутрішнього праксису» та легковаженням «зовнішнього діяння». Індивідуалізація духовного життя прагматизує поняття Церкви, зводячи її до механічного «носія» sacramентально-благодатних засобів (наприклад, Святі Тайни, спільне літургійне життя) індивідуального спасіння, а в крайній формі навіть заперечує їхню істотність.

Історичний огляд

13. Розвиток богослов'я в Україні як відображав загальні тенденції у світовому християнстві, так і мав свою відмінність. Прийняття християнства ввело стародавніх русичів у світ цивілізації, що виростала зі спільної культурної й інтелектуальної традиції – християнського світогляду, спадщини античної Греції і римсько-візантійського права. Священство і монашество були головною духовною силою у суспільстві, зберігали і примножували його культурне багатство. Особливістю бого-

словської традиції в українському суспільстві була майже повна відсутність раціоналістичного підходу, характерного для середньовічного католицького богослов'я. Київська Русь не знала ані богословів типу і формату св. Томи Аквінського, ані схоластичних суперечок у стінах університетів, ані багатства оригінальних теологічних текстів. Однак це виражало не так слабкість місцевої богословської традиції, як, радше, своєрідність її розвитку відповідно до умов життя тодішнього українського суспільства. Великим досягненням Київської Русі було засвоєння і поглиблення церковної термінології, яка бездоганно служила богослов'ю й іншим дисциплінам.

Як у загальній (вселенській) церковній історії, так і в українському християнстві, у різних епохах і контекстах богослов'я набирало різних форм і категорій вислову. Воно включало не тільки тексти, а й усі прояви життя Церкви, зокрема широкий, всеохоплюючий комплекс знаків, символів, образів, обрядів і суспільних структур, які свідчать про правдиве пережиття Божого Слова, про зустріч людини з Богом.

14. У Київській добі богослов'я можна значною мірою ототожнювати з духовною спадщиною Русі. Руська свідомість у багатьох своїх проявах є богословською. Динамічний і систематичний процес розвитку Церкви, християнського етосу і культури свідчать про оригінальність богословського світосприйняття в українському середньовіччі. Чимало аспектів життя Київської держави і суспільного буття віддзеркалювали процес достеменного переосмислення щоденного досвіду у світлі Божого Слова.

15. Писемність, виникнення історичної пам'яті та перші спроби інтелектуального розуміння власного місця між народами зумовлені прийняттям Володимиром Великим християнської віри і культури. Монументальна Софія Київська і тисячі менших, місцевих храмів з власною архітектурною інтерпретацією, «Повість временних літ», Іларіонове «Слово о законі і благодаті», Мономахове «Повчання дітям», Києво-Печерська Лавра – це шедеври перших п'ятисот років української історії і зразки плодів богословського мислення й духовних прагнень. У цю епоху візантійська літургійна поезія в слов'янському перекладі стала основою народного світогляду. Літургійний рік і його прекрасні обряди та неповторна церковна мелодика освячували людину в часі та просторі і надали народіві нового духовного розуміння житейської

драми. Незважаючи на тривалу «мовчанку», тобто відсутність нових богословських текстів від кінця XIII до половини XVI ст. (що було пов'язане із несприятливими обставинами), нема підстав твердити, що богословське світосприйняття в пізньому середньовіччі цілком завмерло. Через архітектуру, іконографію і літургійний етос, у яких творчо завоювалися і перетворювалися успадковані візантійські зразки, духовні скарби Божого слова відкривалися для всіх і переживалися людьми, незалежно від їхнього суспільного чи економічного становища.

16. На початку нової історії, у XVI і XVII століттях, українське церковне і культурне життя стало ареною бурхливої і творчої зустрічі християнського Сходу і Заходу. Внаслідок цього українське богослов'я досягало нових успіхів, синтезувалось і почало набирати академічних вимірів. Свідченням цього є високорозвинена текстологічна праця над Святим Письмом, яка породила Острозьку Біблію, еклезіологічні спроби вийти з кризового церковного становища. Ці зусилля увінчалися хоч контраверсійною, проте стимулюючою Берестейською унією, виникненням впливових богословських закладів, духовно-літературною творчістю і культурними процесами, особливо характерними для Києво-Могилянської доби. З другої половини шістнадцятого і до початку вісімнадцятого століть українське церковне богословське життя: школи, біблійні і літургійні видання, богословські підручники та полемічна література – йшло в авангарді християнського Сходу, зберігаючи і розвиваючи церковну, культурну і національну самобутність свого народу.

17. У дев'ятнадцятому столітті богословська освіта на українських землях Російської імперії переживає чітку структурування, зумовлену державними чинниками. Поряд з цим позитивним явищем спостерігається щораз більший тиск з боку Московської патріархії у напрямку ліквідації останніх слідів української національної самобутності у житті Православної Церкви на українській території. Одержавлення ставить на розвитку богослов'я свою печать. На академічному рівні розвиваються інституції з відповідними ресурсами для правдивої наукової праці. У Київській духовній академії твориться потужна богословська школа вивчення й осмислення східнохристиянської спадщини. Такі пам'ятки, як «Труди Київської духовної академії», залишаються для богословів актуальними до сьогодні, хоча, з іншого боку, відчува-

ється їхня причетність до анексії російським православ'ям будь-яких проявів української національної самобутності в церковному житті. Імперський застій запанував також у системі місцевих духовних семінарій. Реагуючи на церковну заскорузлість на початку цього століття, рух за реформи в Православній Церкві впливав з богословського осмислення реальних суспільних проблем. Революційні події двадцятого століття, які дали нагоду відроджуватися різним аспектам українського православ'я, включно з короткотривалою автокефалією, остаточно призвели до десятиліть жорстоких репресій Церков і їхньої богословської діяльності.

18. У Західній Україні під впливом ліберальної австрійської державної політики богословська освіта духовенства зазнає значного покращення протягом дев'ятнадцятого століття і спричиняється до відродження українського культурного життя та національного руху. Але в Греко-Католицькій Церкві в австрійський період назагал відсутня творча богословська думка. Щойно за Митрополита Андрея Шептицького, писання і пастирська діяльність котрого виявляли унікальну богословську витонченість та універсальність, греко-католицьке богослов'я стало на шлях відродження. Богословська Академія у Львові, якою керував видатний богослов Йосиф Сліпий, напередодні Другої світової війни стала вагомим форумом богословської освіти і науки.

19. Особливий, хоча ще й не осмислений етап українського богословського розвитку – це період християнського засвідчення сили й духу перед обличчям тоталітарного переслідування. Зазнаючи репресій і перебуваючи в підпіллі, Церкви не могли продовжувати розвиток сучасного академічного богослов'я, зате набули нових якостей, які дозволили їм не лише перенести 50-літню неволю, але й продовжувати богословську й душпастирську роботу в умовах конспірації і ГУЛАГ-у, виховувати і висвячувати священників та єпископів. Осмислення Божого слова здійснювалося не лише через ісповідництво і мучеництво, але й через активну позицію християн супроти атеїстичного засилля. У християнській історії це вважається вершиною духовного життя, і не можна сумніватися, що у двадцятому столітті християни в Україні осягали саме таких богословських вершин у розумінні Пасхального таїнства Хреста і Воскресіння. Повніша оцінка цього богословського розвитку, віддзеркаленого самим життям як у Київську до-

бу, так і в післяунійний період, у десятиліття катакомбного існування і в роки відродження, ще чекає своїх дослідників.

Нинішній час і його потреби

20. Наприкінці ХХ століття духовні та інтелектуальні виміри українського суспільства істотно змінилися. У зв'язку з цим важливе місце в богословській освіті відводиться пізнанню особливостей життя в нинішній цивілізації з її секулярною та плюралістичною природою. Таким чином, «вихованці, пізнавши як слід характер сьогоденних часів», відповідно можуть підготуватися до «розмови з людьми свого часу» («Декрет про священицький вишкіл», п. 15). При цьому треба взяти до уваги, що секулярний характер держави й суспільних процесів є для богослов'я викликом і спонукою водночас. Так, з одного боку, він створює певні труднощі перед богословськими інституціями, змушуючи їх у своїй діяльності долати певний опір суспільства. З іншого боку, він сприяє зосередженості богословської освіти на проблемах духовного виміру людини і на значенні його в житті суспільства загалом. Також потрібно відзначити, що плюралістичний характер політичного, релігійного та громадського життя в Україні спонукає богословські інституції будувати сучасну богословську освіту на принципах релігійної свободи, змагальності й толерантності.

21. Процес глобалізації постіндустріальної економіки і міжнародного життя істотно позначається на рівневі суверенітету національних держав і загострює діалектичне протиставлення принципів універсальності, з одного боку, і культурної окремішності, з іншого. Він не дозволяє богослов'ю бути надалі пасивним його спостерігачем. Усі проблеми та можливості, зумовлені згаданим процесом, потребують етичної оцінки і критичного богословського осмислення.

22. Формування в Україні відкритого суспільства та входження держави у глобальні процеси нинішньої цивілізації спонукають українське богослов'я відшукати правильне співвідношення духу Традиції та її історичних форм. Дух Традиції є визначальним параметром ідентичності й через те має пронизувати всі епохи. Через пізнання «козак часу» богослов'я стає зрозумілим сучасному суспільству, вчиться говорити зрозумілою йому мовою і таким чином здобуває певні можли-

вості для впливу на нього. Через осягнення власної Традиції сучасне українське богослов'я набуває віросповідної тягlosti та історичної життєдайності. Тут під Традицією розуміємо богословські надбання Отців Церкви, літургійне життя, духовні здобутки й досвід землі від періоду хрещення України-Руси через розквіт українського богослов'я Києво-Могилянської доби й аж до духовної жертви мучеників Церкви.

23. Особливості релігійних процесів в Україні роблять доконечно необхідним екуменічний вимір богословської освіти. Цей вимір формується як через вивчення сучасних моделей екуменізму у вигляді окремого предмета, так і через з'ясування екуменічної перспективи під час викладання всіх інших богословських предметів, зокрема еклезіології та місіології. Основною метою цього є уточнення власного місця і наміру Української Церкви в прямуванні до єдності.

24. Сучасна богословська освіта в Україні покликана розвивати органічну для кожної Церкви гармонію обрядового та євангельського благочестя її вірних. Ця гармонія, свого часу притаманна Українській Церкві, згодом була порушена тривалим впливом на суспільство з боку агресивного безбожництва та державного насильства над релігійними переконаннями людей.

25. В умовах наукової, інформаційної та технологічної революцій, що властиві цивілізації нашого часу, богословська освіта повинна мати потужний академічний вимір. Критична наукова рефлексія та міждисциплінарний діалог допоможуть богослов'ю, а через нього й Церкві загалом, гідно зустріти інтелектуальний виклик нашої доби. Разом з тим нинішні академічні та світоглядні системи самі повинні стати об'єктами критичного богословського осмислення.

26. Відроджена богословська освіта в Україні покликана сприяти відновленню повноти церковного життя в усіх його ланках: душпастирській, богословській, місійній, харитативній тощо. Однак після тривалого відлучення Церкви тоталітарним режимом від суспільного життя народу особливої уваги потребує відновлення соціальної значимості релігії, формування і популяризація соціального вчення Церкви, зокрема християнського осмислення теорії прав людини.

27. Особливістю нинішнього етапу політичного життя України є загальна криза політичних доктрин різного ідеологічного спрямуван-

ня. У цих мінливих умовах богословська освіта орієнтується не на тимчасові особливості тих чи інших ідеологічних систем, а на кращі традиції українського богослов'я та пізнання тих обставин, за яких можливе забезпечення вільного розвитку людини і пошанування її гідності. Богослов'я покликане дати українському суспільству основу для духовного наповнення домінуючих сьогодні ідеологічних та світоглядних парадигм.

28. Важливим завданням українського богослов'я є осмислення позиції Церкви щодо модерних течій у світовому богослов'ї, зокрема щодо ролі і місця в Церкві духовенства, мирян – чоловіків і жінок. З одного боку, треба вивчити і подолати ізоляціоністські та фундаменталістські настрої, які з різних причин все ще притаманні частині українського Божого люду. З іншого боку, українське богослов'я покликане врахувати ті помилки клерикалізму, ляїцизації (перебільшення ролі мирян) та фемінізму, яких припустилися релігійні громади інших народів.

29. Змагаючи до чистоти думки і слова, намірів і результатів діяльності людини, богослов'я сприяє поглибленню екологічних знань й усвідомленню потреби охорони довкілля як важливої передумови мудрого використання дару Творіння.

30. У комуністичний і посткомуністичний періоди українське суспільство пережило і все ще переживає глибоку травму. Ця травма призвела до великого розчарування народу, зневіри у високих ідеалах, занепаду почуття громадянськості та моральних принципів. Тому перед богословською освітою стоїть завдання повернути занедбаній і розгубленій людині розуміння спасительної сили Втіленого Слова й жертвовного ідеалізму. На зміну нинішньому періоду корумпованості, очерствіння душ і загального приниження людини має прийти осмислена богослов'ям культура солідарності й ненасильства, гуманізму, гідності й прав людини.

31. Ставлячи перед собою такі завдання, богослов'я орієнтується на людей доброї волі (особливо молодь), які, всупереч нинішнім тенденціям до втрати моральності, нарощують свій духовний потенціал і зуміють об'єднатися довкола духовного скарбу живого Передання і збереженого ним вогника надії.

Основні положення

а) Місце і призначення богословської освіти

32. Наука – від Бога, тому пізнання свого Творця, спілкування з Ним, наука про Бога повинні бути початком, центром і завершенням освітянської діяльності людини і суспільства. У минулому богослов'я було в основі створення відомих університетів світу, в тому числі Києво-Могилянської академії та Львівського університету. Включення богослов'я до загальнонаціонального списку наукових предметів і трактування його як складової частини загальної освіти в сучасній Україні сприятиме подоланню не лише інтелектуального, а й духовного голоду громадянина посттоталітарної доби.

33. Відродження й розвиток українського богослов'я мають стати засобами гармонізації особи, відродження її духовності, очищення її душі, формування українця-християнина і патріота. Значення богословської освіти для виховання майбутніх поколінь оцінюється з перспективи часу світоглядним знаменником видатних діячів української історії, таких як Ведель, Вербицький, Вернадський, Духнович, Крип'якевич, Пулюй. Саме богослов'я наповнювало їхній інтелект і формувало багатство їхньої душі. До цього воно покликане й тепер, щодо наших сучасників.

34. Богословська освіта всеосяжна, оскільки є пізнанням Всевишнього і відкриттям йому розуму й серця. Звідси випливає, що цим масштабним процесом мають бути охоплені всі етапи формування особистості – від дитини до сивої людини, від малоосвіченої до високоінтелектуальної. Він повинен відбуватися не лише в навчальних закладах, а й на космічних станціях і в пустелях, в інвалідському кріслі й лікарняній палаті, у дорозі та в людських оселях; він повинен стати сенсом буття людини, її невід'ємним атрибутом, компонентом її знань, свідомості та світогляду. На основі цього кожна людина завдяки своєму розумові, даному їй Богом, здатна відкривати Його, пізнавати саму себе, досягати правди про себе, ставати носієм духовності й гуманності.

б) Рівні богословської освіти та її суб'єкти

35. Богослов'я розвивається на двох основних рівнях: спеціальної богословської освіти і загального християнського виховання

населення. Спеціальна богословська освіта забезпечується в спеціалізованих навчальних закладах: університетах, академіях, семінаріях; катехитичних інститутах тощо. Загальне християнське виховання населення здійснюється практично в усіх ланках людського життя.

36. Богослов'я як навчальна дисципліна охоплює підготовку чотирьох категорій фахівців: висококваліфікованих богословів (дипломованих бакалаврів, ліцензованих магістрів, докторів), священників, катехитів і допоміжних кадрів (регентів, дяків, паламарів тощо).

Академічні ступені богослов'я:

- *бакалавр* – надається після закінчення першого циклу студій, диплом бакалавра засвідчує успішне закінчення (з позитивними оцінками) всіх основних курсів факультету академії чи університету;
- *ліцензований магістр* – надається після закінчення другого циклу студій, диплом магістра засвідчує науковий рівень підготовки богослова, який надає йому право викладати той чи інший навчальний предмет у середніх школах і духовних семінаріях, але не на факультетах академії чи університету, а також займати інші рівноцінні церковні посади;
- *доктор* – надається після закінчення третього циклу студій, диплом доктора засвідчує, що богослов габілітований до організації і проведення наукових досліджень і викладання за фахом на факультетах академії чи університету.

Можливі й інші форми посвідчень ступенів богословської науки, які видаються після закінчення особливих курсів.

37. Богослов'я як загальне християнське виховання передбачає християнське просвітництво народу в питаннях катехизму християнської віри, християнської етики, історії Церкви, суспільних аспектів релігії тощо.

в) Заклади та осередки богословської освіти

38. На богословські академії та богословські факультети світських університетів покладено такі обов'язки:

- формування високопрофесійних богословських кадрів і постійне підвищення їхньої кваліфікації;

- формування авторських колективів та окремих авторів для підготовки богословських підручників, наукових праць, популярних видань;
- організації і забезпечення роботи термінологічних комісій, формування перекладацьких колективів та організація перекладів богословської літератури.

39. На духовні семінарії покладено обов'язок формувати новітнє священство належного ступеня духовності, самопосвяти, освіти й культури, яке покликане подолати комуністичний стереотип «служителів культу» і відновити підупалу за попередні десятиліття довіру народу до духовного сану.

40. На катехитичні інститути покладено обов'язок готувати фахових катехитів, спроможних вести діалог з мирянами, особливо з духовно занедбаними членами суспільства, та формувати у них чітко визначені християнський світогляд і християнську духовність.

41. Загальне християнське виховання населення здійснюється в усіх сферах життя, оскільки в суспільстві немає середовища, де можна оминати шукання Творця. Цей пошук є постійним «введенням у храм» через включення людини у спілкування з Тим, хто дав життя. Осередками такого спілкування повинні стати передусім загально-освітні заклади, такі як дитячі садочки, сиротинці, школи, гімназії, ліцеї, коледжі. Із загальним богословським мисленням треба поєднувати також спеціалізовану освіту, без чого людина не зможе досягти високої освіченості, зрозуміти свою гармонію із всесвітом. До переліку осередків спілкування з Творцем слід увести передусім сім'ю, а також інші спільноти і зібрання, зокрема військо, тюрми, шпиталі, на рівні котрих відкриття Бога і сопричастя з Пресвятою Трійцею є часто вирішальними у житті людини.

42. Великого значення для подальшої християнської просвіти набувають мирянські об'єднання. З одного боку, вони самі повинні стати осередками християнської освіти та активно запозичувати досвід мирянських організацій світу. З іншого боку, мирянські об'єднання покликані приєднатися до євангелізаційної місії Церкви через новітній апостолят мирян.

г) *Форми богословської освіти*

43. Основними формами богословської освіти є:

- монологічні (лекції, проповіді);
- діалогічні (семінари, бесіди, самостійна праця з книгою);
- медитаційні (молитва, споглядання ікон, духовний контакт з творами літератури та мистецтва, милування природою, розумне дозвілля).

г) *Засоби богословської освіти*

44. Сучасні здобутки науки і техніки дають людині необмежені можливості для збільшення ефективності освіти взагалі і богословської освіти зокрема. Ці можливості реалізуються за допомогою:

- традиційних засобів, таких як книги, усне мовлення, наочні посібники;
- відео- та аудіотехнічних засобів;
- комп'ютерних технологій;
- сучасних інформаційних мереж, зокрема Інтернету.

д) *Навчальні дисципліни*

45. Програми спеціальної богословської освіти мають забезпечити вивчення:

- класичних дисциплін, таких як Старий Завіт, Новий Завіт, систематичне богослов'я, практичне богослов'я, історія Церкви;
- «доповнювальних» предметів, таких як історія релігії, соціальна етика, екуменізм, місіологія, філософія;
- стародавніх і сучасних мов.

е) *Методи перевірки знань*

46. У процесі формування богословських кадрів і підвищення їхньої кваліфікації важливого значення набуває контроль за їхніми знаннями. Цей контроль у сфері спеціальної богословської освіти може здійснюватися такими шляхами:

- екзаменування (іспити вступні, семестрові, випускні, а також іспити на здобуття наукового ступеня);
- залікове опитування;
- співбесіда;

- письмові роботи, зокрема курсові та дипломні роботи, наукові статті, магістерські та докторські праці тощо;
- доповіді на наукових конференціях і семінарах;
- стажування і практика;
- конкурси на парафіяльну чи інші церковні посади.

є) Проблема координації

47. Для консолідації Українських Церков у сфері богословської освіти й координації наукової та організаційної діяльності богословських закладів України важливо створити Асоціацію богословів України, завданням якої було б, серед іншого, відстоювання інтересів системи богословської освіти в державних органах, зокрема в Міністерстві освіти України.